
Die oorsprong van die 'Paardekraal-Gelofte'

Kálmán Papp

Krugersdorp

Abstract

The Origin of the 'Paardekraal Vow'

Contrary to common belief that the '1880 Vow' was taken at Paardekraal, on the restoration of the Republic on 13 December 1880, the writer has documentary proof that this 'Vow' was in existence almost two years before that date. An agreement is said to have been signed by a number of the Boers at Wonderfontein, where they had gathered between 10 and 13 January 1879 to claim the restoration of the Republic. Both these minutes and the Transvaal press ignored this agreement as it was feared that they would lead to premature armed resistance. The Paardekraal Festival Commission became aware of the agreement in 1945 and adopted it as the 'Vow of 1880' in their 1946 programme.

1. PROBLEEMSTELLING

Van 1946 tot op hede verskyn daar elke jaar op die feesprogram van Paardekraal, benewens die bekende gelofte van Bloedrivier van 1838, ook 'n 'gelofte' van 1880. Dit kan ook die 'Paardekraal-gelofte' genoem word omdat daar in die algemeen aanvaar word dat dit in 1880 afgelê is toe die Zuid-Afrikaanse Republiek, na die annekasie van 1877, by Paardekraal herstel is. Hierdie 'gelofte' word ook beskou as 'n hernuwing en bevestiging van die gelofte van 1838 deur die volk by Paardekraal. So byvoorbeeld skryf ds C J Mans :

Dit lyk dus asof ons die saak so moet voorstel dat met die klipstapelings te Paardekraal die gelofte van 1838 in daardie noodsituasie van ons geskiedenis hernu en bevestig is en dat hierdie gelofte en sy hernuwing die fondament is waarop die 'heilich verbond' van Paardekraal ontstaan het as 'n eed van trou aan volk en vaderland en 'n verbintenis om tot die dood toe te stry vir die herstel van die verlore vryheid.

(in Botha 1988:75)

Hierdie konklusie lyk egter onhoudbaar en wel om die volgende redes:

- * Koerantberigte van daardie tyd weet niks van so 'n gelofte nie.
- * President Kruger het in sy Paardekraal-toesprake nooit na so 'n gelofte verwys nie. Intendeel, toe hy op 16 Desember 1891 die Paardekraal-Monument ingewy het, sien hy die hernuwing van die gelofte van 1838 in 'n ander daad: 'Hier toe ons in benoudheid verkeer het, het elkeen sonder dat die regters daartoe bevel gegee het, 'n steen opgeneem en dit op hierdie plek gegooi as 'n gedenkteken tussen ons en die Here 'Daarmee is die gelofte van Bloedrivier hier hernu' (Van Oordt 1898:558).
- * Geen Paardekraal-geloftefeesprogram van die ou Z.A.R. maak melding van so 'n gelofte of van die herdenking daarvan nie.
- * Dr E J P Jorissen wat in 1880 te Paardekraal teenwoordig was en daar 'n belangrike rol gespeel het, meld niks van so 'n gelofte nie, terwyl hy in sy *Transvaalsche Herinneringe* die gebeurtenisse van daardie dae so noukeurig beskryf dat hy selfs die aantal waens en karre vermeld.
- * Dieselfde geld vir G M J van Dam wat in 1880 by Paardekraal as sekretaris van die herstelde volksraad verkies is en wat ook sy *Herinneringe* oor daardie tydperk nagelaat het.
- * 'n Uitvoerige verslag van die *Volkstem* van 27 Desember 1888 oor die fees van die Hervormde Kerk te Paardekraal meld dat ds Goddefroy oor die Bloedriviergelofte gepraat en daarby Charles Celliers en Commandant-Generaal Pretorius genoem het. Niemand het egter van 'n Paardekraal-gelofte gepraat nie (Papp 1993:8).

2. DIE WONDERFONTEIN-OOREENKOMS

Die eerste boek waarin die teks van die gelofte verskyn het is *De eerste annexatie van de Transvaal* deur dr W J Leyds en dit het in 1906 verskyn. Leyds noem dit egter nie in verband met Paardekraal nie, maar in verband met die bespreking van 'n volksbyeenkoms onder leiding van die Volkskomitee wat op 10-17 Januarie 1879 (dus amper twee jaar voor Paardekraal) op Wonderfontein vergader het. Leyds skryf in die 'Voorrede' van sy boek dat hy amper uitsluitlik Engelse bronne gebruik het, sodat hy nie van partydigheid beskuldig kan word nie. Hy verwys dan ook hier na C 2260 bladsy 71 en 72 van die Britse amptelike blou boeke.

Governor the Right Hon. Sir H.B.E. FRERE, Bart., G.C.B., G.C.S.I.,
to the Right Hon. Sir MICHAEL HICKS BEACH, Bart. (Received 4-
4-1879) High Commissioner's Office, Pietermaritzburg, Natal, February
26, 1879.

Sir,

I have the honour to forward a translation of an agreement said to have been signed by a large number of the Transvaal farmers at the mass meeting at Wonderfontein last month. The paper is translated from the Dutch newspaper 'Zuid Afrikaan', published at Cape Town on the 15th February. It was not mentioned to me by Mr Joubert, who I understood was deputed to report to me what passed at the meeting, nor have I heard of the Agreement from Sir Theophilus Shepstone, but I have heard that some paper of the kind was signed by some of the persons present, and I see no reason to doubt the correctness of the 'Zuid Afrikaan's' statement regarding what is published.

I have, &c.

(Signed) H.B.E. FRERE,

The Right Hon.

the Secretary of State, Governor and High Commissioner.

Colonial Office.

Enclosure.

Agreement signed by a large number of farmers at the meeting held at Wonderfontein. In the presence of Almighty God, the searcher of all hearts, and prayerfully waiting on His gracious help and pity, we, burghers of the South African Republic, have solemnly agreed, as we do hereby agree, to make a holy covenant for us and for our children, which we confirm with a solemn oath. Fully 40 years ago our fathers fled from the Cape Colony in order to become a free and independent people. Those 40 years were 40 years of pain and suffering. We established Natal, the Orange Free State, and the South African Republic, and three times the English Government has trampled our liberty and dragged to the ground our flag, which our fathers had baptised with their blood and tears. As by a thief in the night has our Republic been stolen from us. We may nor can endure this. It is God's will, and is required of us by the unity of our fathers and by love to our children, that we should hand over intact to our children the legacy of the fathers. For that purpose it is that we here come together and give each other the right hand as men and brethren, solemnly promising to remain faithful to our country and our people, and with our eyes fixed on God, to

cooperate until death for the restoration of the freedom of our Republic.
So help us Almighty God.

(Translated from the 'Zuid Afrikaan', Feb. 15, 1879.)

De Zuid Afrikaan: 15-2-1879

De Tranvaalsche Boeren en hunne onafhanklikheid.

Volgens alle berichten bestond er nimmer zulk eene gisting onder de Transvaalsche boeren als nu. Nimmer hadden wij zoo als een man het hart gezet op de herroeping der annexatie als juist nu Zijne Excellentie Sir Bartle Frere naar hen op weg is, om hen met de annexatie te versoenen. Als eenigzins den geest aanwijzende welke hen thans bezielt, kan de volgende 'overeenkomst' dienen, die tijdens de vergadering te Wonderfontein door een groot aantal ingezetenen werd aangegaan:

In de tegenwoordigheid van den Almachtigen God, den kenner aller harten, onder biddend opzien om zijn genadige hulp en ontferming, zijn wij, Burgers der Zuid Afrikaansche Republiek plegtig overeengekomen, gelijk wij bij dezen overeenkomen, om voor ons en onze kinderen een heilig verbond op te richten, hetwelk wij met plechtigen eed bezweren. Ruim veertig jaren is het geleden, dat onze vaderen de Kaapkolonie ontvlugt zijn, om een vrij en onafhankelijk volk te worden. Deze veertig jaren waren veertig jaren van smart en lijden. Wij hebben Natal, den Oranje Vrijstaat en de Zuid Afrikaansche Republiek gesticht, en driemaal heeft de Engelsche Regering onze vrijheid vertrapt. En onze vlag, die onze vaderen met hun bloed en tranen gedoopt hebben, van den grond gehuld (neergehaald). Als door een dief in den nacht is onze vrije Republiek weggestolen. Wij kunnen en wij mogen dat niet dragen. God wil, dat de eenheid onzer vaderen en de liefde jegens onze kinderen ons voorschrijft, het erfpaad der vaderen ongeschonden aan onze kinderen over te leveren. Daarom is het dat wij hier bijeen treden en dat wij elkander de hand geven, als mannen, broeders, plegtig belovende, trouw te houden aan ons land en volk en met het oog op God zamen te werken, tot den dood toe, voor de herstelling van de vrijheid onzer Republiek. Zoo waarlijk helpe ons God Almagtig!

De toon der 'overeenkomst' is allerplegtigst en gedetermineerd. En hoewel er niet bepaald van gewapenden tegenstand wordt gewaagd doet de belofte, om 'met het oog op God zamen te werken tot den dood

toe' toch denken aan de kracht der wapenen. Het is te hopen, dat het daartoe niet zal komen. De patriot althans raadt den ontevreden ten sterkste het vechten tegen de Britsche Regering af, en wel niet omdat het blad dat beschouwt als ongeoorloofd, — niet omdat het meent, dat de boeren daartoe niet volkomen gerechtigd zijn, maar om de volgende praktische redenen: 1. omdat de boeren den strijd niet ten einde toe zullen kunnen volhouden tegen de overmagt, welke de Britsche Regering uit Engeland zou kunnen aanvoeren; 2. omdat zij spoedig gebrek aan ammunitie zouden krijgen; 3. omdat zij geen grof geschut bezitten; 4. omdat alle helden in vreedstijd geen helden zijn in oorlogstijd, maar vele grootpraters zich uit de zaak zullen draaien; 5. omdat zij geen hoofd hebben, want de heer Burgers, die, als President eigenlijk de man was om nu op den voorgrond te treden, zit doodstil met zijn pensioen, en de heer Paul Kruger zou kunnen bedanken; 6. omdat ware Afrikaanders in den Vrijstaat en in de kolonie hun geen hulp zouden kunnen bieden; 7. omdat de Kafferstammen tegen hen zouden kunnen worden omgekocht en opgehitst. Elke dezer redenen afzonderlijk is al meer dan genoegzaam om iederen burger te bewegen de staatkunde van lijdelijk verzet te verkiezen boven die van geweld. In dit opzicht kon de onderwinning van Hongarije den Transvaalschen van groot nut zijn. De Hongaren was het, wel is waar, niet te doen om een volslagen onafhankelijkheid van Oostenrijk, doch enkel om de verkrijging van een eigen zelfstandig constitutioneel bestuur. Maar om dat doel te bereiken bedienden zij zich eerst van de kracht der wapenen. Aanvankelijk scheen de poging te zullen gelukken. Onder Kossuth en Georgei behaalden zij overwinning op overwinning; maar Rusland sprong voor Oostenrijk in de bresse en de zo schoon begonnen opstand liep op eene treurige mislukking uit. Toen werd de staatkunde van lijdelijk verzet beproefd en na verloop van eenige jaren liep die uit op een volslagen zegepraal. Oostenrijk kwam dat verzet zoo duur te staan, dat het ten laatste inzag dat eigen belang gebod, den Hongaren hun zin te geven. Volgen de Transvaalschen dat voorbeeld, mogelijk ondervinden zij nog een even gelukkigen uitslag. Reeds heeft de annexatie Engeland aanzienlijke sommen gekost. Thans ondervindt het, dat dezelve het, uit een militair oogpunt, niet een bron van kracht, maar wel van zwakheid is. En het zou ons niet bevreemden, indien juist de geliefkoosde Confederatie, die door annexatie en Zulu-oorlog te zamen moest worden bevorderd, in ons vol-

gend Parlement bleek door beiden te worden gedwarsboemd. Zelfs Engeland zou kunnen ondervinden, dat het veel te kostbaar uitkomt een boel onwillige onderdanen in de Transvaal in bedwang te houden en te beschermen bovendien.

3. GEEN 1880 GELOFTE NIE

Bogenoemde twee dokumente bewys bo alle twyfel dat die 1880-gelofte nie in 1880 ontstaan het nie en dat dit oorspronklik ook nie 'n Paardekraal-gelofte was nie. Dit was duidelik 'n ooreenkoms (soos *De Zuid-Afrikaan* dit ook noem) van 'n onbekende aantal mense wat van 10-13 Januarie 1879 op Wonderfontein vergader het. Dit was egter nie 'n besluit van die hele vergadering nie, wat verklaar waarom dit nie in die notule verskyn nie.

Merkwaardig is dat *De Volkstem* oor hierdie ooreenkoms ook swyg terwyl sy verslaggewer 'n uitvoerige rapport as 'n *Bijvoegsel tot De Volkstem* van 18 Januarie 1879 gepubliseer het.

Hiervoor kan ek slegs een rede sien, naamlik dat die leiers nie met daardie groep boere wat die ooreenkoms gesluit het, saamgestem het nie en daarom die vermelding van die hele gebeure uit die notule en die koerante geweer het. Dit is in elk geval 'n feit dat die Volkskomitee in die hele tydperk van die lydelike verset baie mocite gedoen het om sekere elemente van die volk van onverantwoordelike en oorhaastige optrede te weerhou. Die redakteur van *De Zuid Afrikaan* was dus nie die enigste wat waarskuwende en kalmerende raad gegee het nie.

Hierdie voortdurende remmende optrede van die leiers het vanselfsprekend sekere spanning laat ontstaan wat ook op Wonderfontein duidelik merkbaar was. Want nadat die verslag van die tweede deputasie (Kruger, Joubert en Bok) aangehoor is, het C Joubert ondersteun deur S Prinsloo die volgende voorstel ingedien: 'Het Volks-Comité, gehoord hebbende het verslag van de deputatie, drukt zijne volkomene tevredenheid daarover uit, en bedankt de heren leden voor hunne zelfopoffering en moeite daarbij betoond, en neemt aan dat, ofschoon het de deputatie daar al niet moge gelukt zijn, de oogen van Engeland te openen voor het onrecht aan de Zuid Afrikaansche Republiek gedaan, het toch door de werkzaamheden van de deputatie gelukt is, andere mogendheden te overtuigen van het groote gepleegde onrecht'.

M Viljoen ondersteun deur D Taljaard het daarop die volgende amendement voorstel: 'Het Comité, gesteund door het gevoelen van het volk, kan zich niet tevreden stellen met het antwoord van den minister Sir Michael Hicks Beach, en besluit te blijven protesteeren tegen het gepleegde onrecht, en verdere middelen met het volk te beramen om tot hun doel te geraken.' Die voorstel sowel as die amendement is met algemene stemme aangeneem. Maar Van Oordt (1898:244) merk op:

De vraag was nu welke middelen men verder te baat zou nemen. Er waren niet weinigen, die van oordeel waren, dat men zich met de Wapenen in de hand, van de weggenomene onafhankelijkheid moest meester maken. Doch Kruger, gesteund door Joubert, Pretorius en eenige anderen, brachten het volk aan het verstand, dat het thans niet de tyd hiervoor was, vooral omdat men nog niet de noodige geweren en ammunitie had om den strijd, zelfs voor eenige weken, vol te houden. Men moest nog het uiterste proberen, voor men scherpe maatregelen nam.

Noemenswaardig is ook in hierdie verband die laatste hoofdstuk van die uitvoerige verslag (6 000 woorde) in die *Bijvoegsel tot de Volkstem* van 18-1-1879:

Wij kunnen evenwel dit verslag niet sluiten zonder een paar opmerkingen te maken. In de eerste plaats was er geene kwestie omtrent de eenparigheid der geheele vergadering van ruim 1500 lieden uit alle distrikten van de Transvaal (uitgenomen misschien van Zoutpansberg,) wat het hoofddoel betrof, te weten: de herkrijging der onafhankelijkheid welk verschil van gevoelen ook al moge geweest zijn omtrent de middelen tot bereiking van dat doel. In de tweede plaats was 't stellig de begeerte van eene sterke partij om tot dat doel te geraken, al was 't ook door geweld, en 't vereischte al de inspanning der meer bezadigden en beter onderrigten om onbezonnen stappen te voorkomen.

Om geen publisiteit aan die gedagtes van hierdie radikale groep te gee nie, het die notule en *Die Volkstem* geen melding gemaak van die ooreenkoms nie.

Maar hoe het *De Zuid Afrikaan* dit dan in die hande gekry? Daar is twee moontlikhede: miskien het hy sy eie verslaggewer na die vergadering gestuur, of een van die ondertekenaars van die ooreenkoms self het dit aan die blad gestuur juis om publisiteit te kry.

Stellig was hierdie 'niet weinigen' nie gedien met die herhaaldelike uitstel van 'n daadwerkliker en aggressiewer optrede nie en daarom het hulle ooreengekom om 'trouw te houden aan ons land en volk en met het oog op God zamen te werken, tot den dood toe, voor de herstelling van de vrijheid onzer Republiek'.

fontein en *De Volkstem* verswyg nie, maar ook deur Piet Joubert. Hy is naamlik deur die vergadering as 'n eenmanskommissie benoem om aan die goewerneur, sir Bartle Frere verslag oor die vergadering te doen. 'n Mens sou verwag dat Joubert die ooreenkoms van die aggressiewe boere sou gebruik om die goewerneur daarvan te oortuig dat die boere vas besluit het om hulle onafhanklikheid te herwin en met niks minder tevrede sou wees nie. Dit het egter nie gebeur nie. Moontlik het hy daarvoor geswyg omdat hy geweet het dat Frere reeds in besit was van die notule van die Volkskomitee en dit het daarvan geen melding gemaak nie. Omtrent drie weke daarna kom Frere egter in besit van die 'ooreenkoms' wat in *De Zuid Afrikaan* op 15 Februarie verskyn het en rapporteer dit aan sir Michael Beach. Kort daarop ontvang hy 'n besoek van ds F Lion Cachet en konfronteer hom met die berig in *De Zuid Afrikaan*. Oor hierdie gesprek rapporteer hy die volgende:

On asking Mr. Cachet why he had never said anything to me on the subject, he expressed great surprise that I was not previously aware of it, and that I had not been communicated to neither by Mr. Joubert or by the Transvaal Government' (C/O 291/2 no.5407).

Cachet het dus die Wonderfonteinoooreenkoms geken en veronderstel dat Joubert en Shepstone dit ook geken het. Vreemd dat hy in sy bekende boek *'De Worstelstrijd der Transvalers aan het volk van Nederland verhaald'* niks daarvoor sê nie.

Dr W J Leyds was nie net die eerste wat in 1906 die Wonderfonteinoooreenkoms vermeld het nie, maar ook die enigste. Sover vasgestel kan word, het dit in geen boek of geskrif verskyn nie totdat dit in 1946 plotseling in die feesprogram van Paardekraal as die gelofte van 1880 die lig gesien het.

4. VERWYSINGS NA DIE 1880 GEBEURE

Daar was wel geskrifte wat, alhoewel hulle nie van 'n teks van 'n gelofte praat nie, tog deur sommige beskou is as 'n bewys van 'n gelofte. Volledigheidshalwe noem ek die volgende:

6 Mei 1881 verskyn 'n brief van ds D van der Hoff in die *Patriot*, wat onder andere die volgende oor die 1880 gebeure vertel:

Daar werd de proclamatie voorgelezen, het driemanschap en krijgsofficieren gekozen en toen dat geskied was nam de heer Piet Joubert nog voor het laatst het woord en zeide o.a.: Een ieder die met hart en ziel onze gemeenschappelijke zaak voorstaat en de Republiek met Gods hulp, hersteld wenst te zien, drage een klip aan en voege hem by dezen groten klip alhier, en dit zij tot 'n gedenkteken gewyd van ons verbond, dat wij met elkander, in den naam des Heren gesloten hebben.

In 1882 verskyn 'n boek met die titel: *Geskiedenis van de emigranten-boeren en van den vrijheids-oorlog*, deur Kommandant J D Weilbach en C N J Du Plessis. Op bladsy 135 lees ons die volgende:

Maar met vertrouwen op God werd op deze vergadering besloten om de Zuid-Afrikaansche Republiek te herstellen in haren vorm en hare hoedanigheid als te voren. De werkzaamheden duurden bijna een volle week. Er geschiedde ook iets bijzonders op Paardekraal. De burgers kwamen tot het plan om een soort van gedenkteken aldaar op te richten en wel op deze wijze: Een deel der burgers gaat heen en draagt groote steenen (klippen) dat er op den top nog een gelijke plek kan gevormd worden, dat een man er met gemak op staan kan. Deze diende tot een platform voor de voormannen om de burgers toe te spreken, en zich te laten zien en horen boven de groote schaar. Verder werd besloten dat deze stapel als een gedenkteken (monument) zou blijven, tot bewijs, dat men aan elkander trouw gezworen had om te vechten tot den dood toe.

Van C N J Du Plessis verskyn ook in 1898 'n boek met die titel: *Uit de geschiedenis van de Zuid-Afrikaansche Republiek van de Afrikaanders*, met 'n foto van die Paardekraal Monument. Op bladsy 30 staan die volgende:

Maar voor men uiteen ging, gebeurde iets buitengewoons. Op voorstel van den Heer Kruger werd daar een gedenkteken opgericht, elke man moest een steen (klip) daar neerleggen waar wij gestaan hebben om de burgers toe te spreken. Er zijn dan ook vele dure en beëdigde beloften afgelegd. Er werd gezworen, dat indien de Lieve Heer ons helpen en zegenen wilde en wij ons land terug zouden krijgen, dat dan het volk elk jaar daar zoude komen feestvieren, juist bij deze steenhoop, en den Heer

onze geloften komen betalen. En verder dat dan niet meer een Europeaan in onze Gouvernementskantoren een betrekking zoude krijgen, enz. En deze steenhoop is de eeuwige getuige daarvan.

Nie een van hierdie skrywers praat hier oor 'n noukeurig geformuleerde teks van 'n belofte (soos bv by Bloedrivier) nie, maar eintlik oor die klipstapelning. Hulle verskil egter van mekaar. Weilbach en Du Plessis sê, dat 'de burgers kwamen tot het plan'. Volgens ds D van der Hoff was dit op die inisiatief van Piet Joubert. By C N J Du Plessis was dit 'Op voorstel van den Heer Kruger'. Daar is egter ook 'n ooreenkoms, naamlik, dat al drie die klipstapelning sien as 'n bewys van 'n onderlinge verbond of trou aan mekaar. Dit kom ooreen met die reeds aangehaalde woorde van Paul Kruger in 1991 op Paardekraal: 'Hier toe ons in benoudheid verkeer het, het elkeen sonder dat die regters daartoe bevel gegee het, 'n steen opgeneem en dit op hierdie plek gegooi as 'n gedenkteken tussen ons en die Here. Daarmee is die gelofte van Bloedrivier hier hernu'.

Daar was dus geen gelofte afgelê in 1880 by Paardekraal nie. Hoogstens sou 'n mens kon sê, dat sommige burgers terwyl hulle die klippe gelê het en party hulle eie (soms nogal eienaardige) gelofte gemaak en voornemens uitgespreek het, ook kon gedink het aan die ooreenkoms wat hulle amper twee jaar tevore te Wonderfontein gemaak het. 'Veel dure en beëdigde beloftes' soos Du Plessis sê, maar geen gesamentlike gelofte deur of namens die hele volk nie.

Daar is nog 'n publikasie, alhoewel van 'n baie later datum, wat vermeld moet word, naamlik H J C Pieterse se *Volksaltare of 'n veteraan van die Eerste Vryheidsoorlog in Persoonlike herinneringe* van P C Joubert, Kaapstad 1940. Hierdie herinneringe begin juis met Paardekraal en omdat C J Mans in sy reeds aangehaalde artikel dit as die enigste bron van die 1880 gelofte noem, is dit vanselfsprekend dat ons die tersake gedeeltes daaruit aanhaal:

Die Volkskomitee het dan ook biddend opgesien tot God en die behoefte gevoel om 'n Gelofte aan die Heer te doen. Joubert het die Volkskomitee juis die gedagte in die hart gelê. Laat ons die Bloedriviergelofte hernu. As dit God mag behaag om ons saak en wapens te seën, sal die dag van 16 Desember op nuut herdenk word as 'n Sabbat en Heilige Dag. Hy het ook besonder nadruk daarop gelê dat, as ons die gelofte doen namens die Volk, ons dit in alle erns en waarheid later sal moet nakom. Almal wat beswaar het, moet opstaan, linkerkant toe. Dié wat

die Geloofte wil aflê en betaal, moet regterkant toe staan. Dit was 'n heilige oomblik. Die duisende was aangedaan. Soos by Bloedrivier was dit 'n saak tussen God en die Volk. Soos een man het die magtige skare, die Volk, regswaarts beweeg. Nie een sterfling het die anderkant gekies nie. Vir my persoonlik was dit tot vandag toe die ernstigste oomblik in my lewe.

Aldus het die Volk dan op 12 Desember besluit. Op 13 Desember is die Proklamasie aan ons voorgelees. 'Nou', het die Volkskomitee gesê, 'nou gaan ons eerste van alles die Geloofte doen'. Daarop het elke burger sy klip aangedra as 'n getuienis van sy Geloofte met God, en die stapel klippe moes as 'n Ewige gedenkteken die nageslag altyd deur aan die verbond herinner. Duisende burgers wat destyds nie kon teenwoordig wees nie, het by later geleenthede hul klippe bygelê en die stapel het steeds hoër gerys tot tyd en wyl die monument daarvoor gebou is.

Ook in hierdie geskrif is daar geen bewys van 'n 1880 Paardekraalgelofte nie, net 'n simboliese hernuwing van die Bloedrivier-geloofte. Soos vroeër gesê, geen boek of geskrif na dr Leyds maak melding van die teks van die Wonderfonteinoooreenkoms nie. Daar is dus geen oorleweringsgeskiedenis nie. Daarom is die geskiedenis van sy plotselinge verskyning nog meer interessant.

5. HOE DIE WONDERFONTEIN-OOREENKOMS PAARDEKRAAL-GELOFTE GEWORD HET

5.1 Paardekraal-feeste voor 1938

Die eerste herdenking van die herstel van die Republiek is op Paardekraal van 13-16 Desember 1881 gevier. Dit het dus ook Dingaansdag ingesluit. 'Eienaardig genoeg is daar deur nie een van die sprekers 'n woord geryp van Dingaansdag nie' (D W Kruger 1982:26). Dit kan 'n mens verstaan, want die herstel van die Republiek en die glorie van die vryheidsoorlog het die gedagtes oorheers en aan Paardekraal nie net in 1881 nie, maar vir altyd 'n eie karakter verleen. Dit is ook duidelik in die volksraadsbesluit van 11 Oktober 1881:

De Volksraad heeft met innigen dank het voorstel der Regering gehoord om eene algemeene bijeenkomst des volks te houden op Paardekraal, te beginnen op 13 December, ten einde ons te verootmoedigen voor God,

voor de groote dingen en wonderen gedaan, en aldaar te vieren den 16den December. De Volksraad verlangte het duidelik uit te spreken dat ieder lid behoefte gevoelt om met het volk zich voor God te verootmoedigen op den 16den dag van December, welke eenmaal de reddende hand des Heeren ons toonde, toen Dingaan werd overwonnen, en nu een jaar geleden het begin is geweest van een nog grootere redding en van nog grootere zegeningen en voor ons en onze kinderen den dag der dagen moet blijven. De Volksraad verlangt met het volk weder op dezelfde plaats te zijn, waar wij verleden jaar met brandende harten, maar met vast vertrouwen op Gods genadige bescherming ons tot den strijd hebben aangegord. Daar op die plaats willen wij onze dankbaarheid uitstorten. Het is daarom dat de Volksraad besluit de Regering te machtigen een algemene bijeenkomst des volks ditmaal te houden op Paardekraal, aanvangende den 13den December, en de Regering uitnodigt alle maatregelen te nemen om die samenkomst zoo algemeen bekend te maken als mogelijk is, zoo nuttig als mogelijk is. (Staatscourant der Zuid-Afrikaansche Republiek, 18 Oktober 1881).

Paardekraal het tot die heldedade van die trekkertyd gevoeg, dié van Majuba en die 'Schiets en wapenoefeningen,' wat altyd deel van die feeste gevorm het. Dit is deurgaans op die programme aangekondig as 'Ter herdenking aan de hulpmiddelen die de Heere heeft gezegend in onze worstelstrijd voor vryheid en onafhanklikheid'.

Vanselfsprekend het dit anders geword na die droewige einde van die Tweede Vryheidsoorlog. Die eerste staatsfees daarna is deur genl. Louis Botha op 15, 16, en 17 Desember 1916 gereël. Dit was waarskynlik die grootste fees ooit op Paardekraal, bygewoon deur tussen 15-30,000 mense. Die program van 30 bladsye begin met die geskiedenis van die instelling en viering van Dingaansdag deur Gustav Preller. Talle toesprake word gewy aan die geskiedenis van die Groot Trek, Piet Retief en Bloedrivier, maar die herstel van die Republiek of Majuba word nie genoem nie. Dit was 'Dingaansdag-Feesviering by die Monument te Paardekraal' maar geen Paardekraalfees op Gelofte dag nie. Dit is verstaanbaar, want die doel van Louis Botha was die verbredering van Boer en Brit en daarvoor was die herinnering aan die Eerste Vryheidsoorlog en die herstel van die Republiek beslis nie bruikbaar nie.

Die Paardekraalse fees van 1916 was in 'n groot mate vir verskerpte vyandiggesindheid tussen Boer en Brit verantwoordelik. Skynbaar was daar weer eens kritiek in te bring teen die verloop van die verrigtinge. Deels kom dit vanweë die aanprysing van die gebeure aldaar deur die

Engelstalige pers, en die gevolglike aftakeling daarvan deur die Afrikanergroepe. Dit kan beslis ook as 'n uitvloeisel van die Rebelle beskou word. Baie Boere het Botha se optrede as politieke bedrog bestempel. Hulle wou weet waarom politiek-nasionale figure geen aandeel in die verrigtinge gehad het nie. Sommige was ontevrede met die Engelse wat nou hierdie besondere Paardekraalse fees aangeprys het terwyl dieselfde mense tot enkele jare tevore telkens ander soortgelyke feesvierings wou verongeluk (Marius J Swart sa:58-59).

Die feit dat Gen. J B M Hertzog geweier het om die fees by te woon, is ook betekenisvol (Le Roux, Coetzer & Marais 1987:212).

Al was daar aansienlike kritiek en teëstand om die amptelike beleid van versoening tussen Boer en Brit te bewerkstellig, het dit tog vir dekades voortgeduur. 'n Goeie voorbeeld is die Dingaansdag-viering van 1937.

In 1937 het sir Patrick Duncan as staatshoof in sy toespraak by Paardekraal voor die 2000-3000 mense sterk op die eendersheid van Boer en Brit gewys. Die bevolking is gevra om mekaar se taal en tradisie te waardeer, om saam te werk, want albei het 'n besondere rol op die bepaalde feesdag in die verlede gespeel. By dieselfde geleentheid het ds. P S Grobler gesê dat die dae verby is dat die Boer en Brit mekaar verag het en wou verdryf (Marius Swart sa:75).

Maar die reaksie daarop het nie lank uitgebly nie. Die eerste vergadering van die Paardekraal-feeskommissie na hierdie fees, toe die voorsitter ds P S Grobler nie teenwoordig was nie, het besluit om 'in die toekoms alleen gebore Afrikaners as sprekers te vra'. (Sir Patrick Duncan was die eerste Goewerneur Generaal wat 'n Suid Afrikaanse burger en Afrikaans volkome magtig was, maar in Engeland gebore is.)

5.2 Na 1938

Tye het egter na 1938 verander. Die herdenking van die Ossewatrek het die aandag nie net op die Groot Trek nie, maar ook op die trekkersrepublieke gevestig en die republikeinse ideaal laat herlewe. Ook die stigting van die Ossewa-Brandwag het 'n belangrike rol gespeel. 'Trouens, een van die belangrikste oorspronklike doelstellings van die Ossewa-Brandwag was om volksfeeste te vier, die Afrikanermonumente onder

sy beskerming te neem, en om hom toe te spits op die herdenking van historiese geleentheid' (Kapp 1975:160). Op Paardekraal verskyn dan ook sprekers uit die geleedere van die Ossewa-Brandwag, en saam met die Voortrekkers word ook die Ossewa-Brandwag uitgenooi om in optogte deel te neem. Die uitbreek van die Tweede Wêreldoorlog het ook 'n groot rol gespeel, eenersyds die anti-Engelse gevoel vanweë die oorlogsverklaring, andersyds die verwagting van die herstel van die Republiek los van England, omdat dit aan die begin gelyk het asof Duitsland sal wen. 'Without becoming Nazis a large section of Afrikanerdom had begun to pin their hopes for a republic on event of a German victory. During 1940-1942 such a victory appeared so imminent that leading nationalists seriously worked at drawing up a republican constitution' (Kruger 1969:211).

In die Paardekraal-Feeskomitee het in hierdie tyd groot spanning ontstaan vanweë 'n skriftelike protes wat ter tafel gelê is by 'n vergadering van die programkomitee op 26 Augustus 1942. Die protesterendes noem hulle self die 'Paardekraal Dingaansfees Hervormingsbeweging'. Hulle eise word in ses punte saamgevat:

- * U kommissie bedank dadelik in blok en 'n nuwe feeskommissie vir 6 Desember 1942 word saamgestel uit net soveel lede van u kant as van ons kant.
- * Die Voorsitter van die toekomstige feeskommissie hoef nie juis 'n predikant te wees nie. Gewone lede sal ook verkiesbaar wees.
- * Geen seksie- of blanke-rasseverskil moet toegelaat word nie.
- * Geen vlag van welke aard of kleur ook al sal in die loop van die feesvierings op die feesterrein of op die monument gehys of uitgehang word nie, veral nie solank ons in oorlog verkeer nie.
- * Geen byvalsbetuigings, byvoorbeeld uitroep van 'Hoor, hoor' of handgeklap ensovoorts.
- * Voorsitter sal van die verhoog af die orde streng handhaaf. Hy sal enige redenaar dadelik tot die orde mag roep wanneer so 'n redenaar aanstootlik is teenoor 'n deel van die feesvierendes, asook wanneer so 'n redenaar geskiedenis aanhaal wat nie betrekking het op die stryd teen Dingaan nie.

Nadat 'n spoedvergadering op 31 Augustus uitvoerige aandag aan die brief gegee het, het die Feeskommissie op 26 September aan die beswaardes 'n geleentheid gegee om die saak persoonlik met die kommissie te bespreek. Die woordvoerder van die beswaardes

was 'n eerbiedwaardige ou boer van Hekpoort, O A Oosthuizen, wat vir baie jare lid van die feeskomitee was en deur almal as Oom Ockert aangespreek is. Hy was een van die weinig oorlewendes wat op 1880 op Paardekraal teenwoordig was en as tienjarige seun saam met sy vader aan die klipstapeling deelgeneem het.

Die direkte aanleiding tot die stryd was die verkiesing van 'n nuwe feeskomitee op 16 Desember 1940 wat duidelik deur die Nasionaliste georganiseer was en 'n nuwe tydperk in die Paardekraalfeeste ingelui het. Hoe die manne van die nuwe feeskommissie oor hul taak gevoel het, is duidelik uit die woorde wat die voorsitter, Ds W F Venter, by die eerste vergadering gespreek het:

Hy verwys na wat met die jongste feesviering plaasgevind het, en spreek die hoop uit dat die rewolusionêre optrede nie 'n fout was nie, maar dat die nuwe feeskomitee werklik die vertroue van die volksmenigte geniet, en dat ons in die toekoms ook werklik Paardekraalfeeste sal vier wat die boerehart bevredig.

Verder J M du Toit wat 'bepleit die herstel van Paardekraal van waar sedert 1916 al die boerevolk weggedryf is'. Natuurlik het hierdie nuwe feeskomitee hom nie laat afdreig deur die 'hervormingsbeweging' nie. Laasgenoemde het tot die vorming van die 'Nonpolitieke Paardekraal Dingaansfees Kommissie' gelei en het 'n opposisiefees op die Wanderers-gronde gereël. Hulle het deur die pers hulle saak verdedig, aanvalle geloods en O A Oosthuizen het 'n pamflet laat druk: *Historiese feite en gebeurtenisse in verband met Dingaansdag*. Hierin probeer hy bewys dat al die Republikeinse staatsfeeste (1881, 1886, 1891, 1896) Dingaansdag-vierings was. 13 Desember 1881 het hy egter gesien as 'n herdenking van die herstel van die Republiek. In sy beskrywing van die Bloedrivier-gebeure benadruk hy sterk die teenwoordigheid van Engelse:

Dingaan het sy uitdelgingsplanne gesmee gehad teen albei die blanke rasse, dog deur onderlinge verstandhouding en gesamentlike optrede, het die twee blanke rasse saam die oorwinning behaal en so die grondslag gelê van ons blanke beskawing in Suid-Afrika. En verder: Die Bloedrivier-gelofte, en die oorwinning as gevolg daarvan op 16 Desember 1838, was deur Gods genade teweeggebring, deur samewerking van Boer en Brit.

Veral sy opmerking dat op Paardekraal 'hoegenaamd geen gelofte gelyk aan die van Bloedrivier afgelê is nie' moes die Paardekraal-feeskommissie dwars teen die bors

gestuit het. Hulle het hierdie aanvalle geignoreer, maar tegelykertyd besef dat hulle kennis oor die geskiedenis van Paardekraal vermeerder behoort te word.

Dit was veral Jaap Botha (verskeie kere voorsitter) wat in hierdie tyd sterk op die voorgrond tree. Op 'n vergadering van die feeskomitee op 17 November 1944 pleit hy daarvoor dat die naam Paardekraal-Dingaansfeeskomitee verander moet word na Paardekraal-Feeskomitee omdat die oorspronklike Paardekraal-fees nie 'n Dingaansfees was nie, maar die herdenking van die herstel van die Republiek en die oorwinnings van die Eerste Vryheidsoorlog. Die feeskomitee het daarvoor geen kans gesien nie, maar wel besluit dat die dagbestuur 'n studiekommissie moet benoem om dieper op die saak in te gaan. Jaap Botha neem toe die saak persoonlik in hande en skryf op 4 Desember 1944 'n brief aan die Staatsargivaris waarin hy 'n aantal vrae oor die geskiedenis van Paardekraal stel. Die tweede vraag het so gelui:

Dan verneem ons graag of uit die argiewe dit blyk dat daar te Paardekraal enige besondere eed voorgestel en geneem is, en, indien wel, hoe die eed gelui het.

In antwoord op hierdie brief, gedateer op 29 Januarie 1945 skryf die Argivaris as volg:

Wat die aflegging van 'n Eed te Paardekraal betref moet ek u meedel dat ons uit die argiefstukke nie kon vastel welke eed daar afgelê of herhaal is nie. En later in die brief: Verder wil ek ook u aandag vestig op die plegtige verklaring wat te Wonderfontein op 11 Januarie 1879 deur die aanwesige burgers afgelê is en die Volksbesluit wat op 15 Desember 1879 te Wonderfontein geneem is. Afskrifte daarvan word hierby ingesluit.

So maak Jaap Botha dan kennis met die Wonderfontein-ooreenkoms. Ons moet veronderstel dat hy baie moeite gedoen en alles nagevors het wat hy in hande kon kry en omdat hy niks kon ontdek wat na 'n gelofte gelyk het nie, tot die oortuiging gekom het dat die Wonderfontein-ooreenkoms die enigste is wat daarvoor in aanmerking kom. Eers op 7 September 1946 rapporteer hy vir die feeskommissie oor die werk van die studiekommissie en verklaar dat hyself namens hulle die navorsing gedoen het. Met groot geesdrif verdedig hy die stelling dat die feeste van 1881, 1886, 1891 en 1896 Paardekraal-feeste was en nie Dingaansfeeste nie. Uit die notas wat hy ter voorbereiding vir hierdie vergadering gemaak het, blyk dat hy Paardekraal belangriker geag het

as Bloedrivier, gedagtig aan die woorde van die volksraadbesluit van 11 Oktober 1881: '...en nu een jaar geleden het begin is geweest van een nog grootere redding en van nog grootere zegeningen en voor ons en onze kinderen den dag der dagen moet blijven'. Hy skryf: Bloedrivier loop onder Paardekraal deur. Paardekraal het hom daar weer laat deurvloei, anders was hy 60 jaar gelede al 'n droë sloot, verswelg in die sand van vreemde strome. Maar hy verklaar tegelyk dat hy as sekretaris en voorsitter vir die laaste twintig jaar daarvoor gesorg het dat die 1838-gelofte op die program verskyn het en plegtig hernu was. Die Bloedrivier-gelofte is nie vergeet of verwaarloos nie. Wat wel verswyg en verdring was is die Paardekraal-gelofte wat hier gebore is ... maar vanjaar sal die 1880-gelofte gedruk staan in ons feesbrosjure, daarvoor het ek my beywer. Jaap Botha stel dan ten slotte voor dat die feeskommissie as volg besluit:

- * Dat hierdie vernaamste van al die Boerevolk se baie feesplekke sy eie naam sal dra van Paardekraal.
- * Dat die geskiedenis van beide Bloedrivier en Paardekraal hier jaarliks herdenk sal word, van geslag tot geslag.
- * Dat die Bloedriviergelofte met die Paardekraalgelofte by Paardekraalfeeste gelees en herdenk word.
- * Dat die twee vlae van die twee Republieke steeds by Paardekraalfeesvierings sal wapper vanaf die gedenknaald.

Hierdie voorstelle is eenparig aanvaar.

Of Jaap Botha die oorsprong van die '1880-gelofte' aan die komitee geopenbaar het, weet ons nie want geen notule of persoonlike aantekeninge maak melding daarvan nie, ook nie die feesbrosjure van 1946 nie. Daar verskyn sonder enige verduideliking of verklaring die Wonderfontein-ooreenkoms van 11 Januarie 1879 as die '1880-gelofte' en tot vandag toe het almal aanvaar dat dit 'n Paardekraal-gelofte was, hoewel dit beslis nie waar is nie.

5.3 Gevolgtrekking

Paardekraal het aan die boerevolk 'n groot diens bewys deur die adopsie van die Wonderfontein-ooreenkoms wat anders totaal vergete kon geraak het. Nou getuig hierdie stuk nog steeds van 'n minder bekende, maar hoogs belangrike tydperk van ons geskiedenis. Dit getuig van die volharding van 'n klein volk in sy stryd om onafhanklikheid maar met die belydenis van sy afhanklikheid van God. 'Met die oog op God trou te bly aan land en volk' beteken immers baie meer as net die bou van 'n volk in 'n

sekere land, dit beteken om God se volk te bou in die land wat Hy jou gegee het. Om dit te onderneem en daarvoor saam te werk tot die dood toe is inderdaad 'n heilige gelofte aan God.

Paardekraal het die Wonderfontein-ooreenkoms van die vergeetelheid gered en daarmee ook die oorspronklike en eie betekenis van Paardekraal wat vir die toekoms belangrik kan word. Want Paardekraal getuig nie van die oorwinning van die koloniserende blankes oor die swartes, of van die Christendom oor die heidendom nie, maar van die strewe van 'n vryheidsliewende volk wat sy vryheid en selfstandigheid nie prysgegee het nie, maar dit selfs teenoor 'n wêreldmag verdedig het. Die waarde van so 'n getuienis kan en sal deur niemand gering geskat kan word nie.

Literatuurverwysings

- Botha, S J 1988. Die gelofte van 1838 soos dit in 1880 by Paardekraal met 'n gelofte bevestig is, in Pont, A D (red), *Die gelofte van 1838*. Pretoria: Kital.
- Du Plessis, C N J 1898. *Uit de geschiedenis van de Zuid-Afrikaansche Republiek en van de Afrikaanders*. Amsterdam/Pretoria: J H de Bussy.
- Jorissen, E J P 1897. *Transvaalsche herinneringen*. Amsterdam/Pretoria: J H de Bussy.
- Kapp, P H 1975. Ons volksfeeste, in Grobbelaar, P W (red), *Die Afrikaner en sy kultuur*. Kaapstad: Tafelberg.
- Kruger, D W 1982. *The making of a nation*. Johannesburg: Macmillan.
- Le Roux, J H, Coetzer, P W Marais, A H (reds) 1987. *Generaal J.B.M. Hertzog*. Johannesburg: Perskor.
- Leyds, W J 1906. *De eerste annexatie van de Transvaal*. Amsterdam. Allert de Lange.
- Mans, C J 1966. Die daadkrag van die beloftes van 1838 en 1880. *HTS* 22/4, 110.
- Papp, K 1993. Die Hervormde Kerk vier gelofte dag op 15-16 Desember 1888 te Paardekraal. *Die Hervormer*, 1 Desember, bl 8.
- Swart, M J. *Gelofte dag*. Kaapstad/Pretoria: HAUM.
- Van Dam, G M J. *Herinneringe*. Staatsargief.
- Van Oordt, J F 1898. *Paul Kruger en de opkomst van de Zuid-Afrikaansche republiek*. Amsterdam: Hollandsch Afrikaansche Uitgewers-Maatschappij.
- Weilbach, J D & Du Plessis, C N J 1882. *Geschiedenis van de emmigranten-boeren en van den Vrijheids-Oorlog*. Kaapstad: Paul Solomon.